

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ДИНАМІКА ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

MODERN STATUS AND DYNAMICS OF MACHINE-BUILDING ENTERPRISES PRODUCTION

Савіцький А.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарної
та загальноекономічної підготовки,
Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут

Savitskyi Andrew

PhD, Associate Professor of Department
of Social, Humanitarian and General Economic Training,
Khmelnytskyi Cooperative Trade and Economic Institute

У статті розглянуто сучасний стан та динаміку виробництва продукції галузі машинобудування. Охарактеризовано умови здійснення господарської діяльності в рамках інтеграційних процесів і ринкових трансформацій та представлено низку можливостей для формування їхнього експортного потенціалу й зростання додатних фінансових результатів. Здійснено аналіз структури галузей машинобудування на основі його видових підгалузей. Проаналізовано індекси виробництва продукції машинобудівних підприємств упродовж 2014–2018 рр. та обсяги їх реалізації як по Україні у цілому, так і у розрізі Хмельницької області зокрема. Охарактеризовано основні тенденції зміни обсягів виробництва та реалізації продукції машинобудування за період 2014–2018 рр. Обґрунтовано причини зумовленості зростання виробництва продукції машинобудівних підприємств у майбутніх періодах.

Ключові слова: промисловість, продукція машинобудівних підприємств, інтеграційні процеси, індекси виробництва, обсяги реалізації, ВВП.

В статье рассмотрены современное состояние и динамика производства продукции отрасли машиностроения. Охарактеризованы условия осуществления хозяйственной деятельности в рамках интеграционных процессов и рыночных трансформаций и представлен ряд возможностей для формирования их экспортного потенциала и роста положительных финансовых результатов. Осуществлен анализ структуры отраслей машиностроения на основе его видовых подотраслей. Проанализированы индексы производства продукции машиностроительных предприятий в течение 2014–2018 гг. и объемы их реализации как по Украине в целом, так и в разрезе Хмельницкой области в частности. Охарактеризованы основные тенденции изменения объемов производства и реализации продукции машиностроения за период 2014–2018 гг. Обоснованы причины обусловленности роста производства продукции машиностроительных предприятий в будущих периодах.

Ключевые слова: промышленность, продукция машиностроительных предприятий, интеграционные процессы, индексы производства, объемы реализации, ВВП.

The article deals with the current state and dynamics of machine-building industry enterprise's production. There was characterized the main conditions of enterprise's economic activity making within the framework of integration processes and market transformations. Also, it was presented a number of opportunities for industrial enterprise's export potential formation and the growth of positive financial results that are connected to the free accumulation of resources from European Union partners, orientation on international standards production, foreign experts and technologist attention, joint venture companies set up, investment processes. There made analysis of the structure of machine building industry branches on the basis of its specific sub-sectors that rates the most producible spheres of production by their production share. There was analyzed the indices of machine-building enterprises production during the period of 2014-2018 and the volumes of their realization both in Ukraine and Khmelnytskyi region separately in the structure of general indicators of whole industry, processing industry and main groups of machine-industry products. In addition, there was analyzed indicators of GDP growth and their relation to the production dynamics of machine-building enterprises. It was emphasized the way the GDP indices can't be similar to the results of sales volumes of machine-building products of Ukraine and Khmelnytskyi region during the period of 2014-2018. There

characterized the main tendencies of changes in volumes of production and sales of machine-building manufacturing during the period of 2014-2018 that deals with development of services, computerization, automation processes, long-term relationship setting up, national specialization formation and the demand of countries where Ukrainian products can be the most competitive. There given the reasons for the growth of machine-building enterprises output in the future periods that based on the usage of new methods of enterprise's activity penetration into European Union foreign markets under the influence of Free Trade Area «plus» and the volatility of exchange rate differences.

Key words: industry, production of machine-building enterprises, integration processes, production indices, sales volumes, GDP.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасні тенденції розвитку діяльності машинобудівних підприємств переважно залежать від стану ринкових відносин та інтеграційних процесів, що визначають попит, конкуренцію, зумовлюють отримання прибутку та налагодження партнерства з іноземними торговельними агентами. Виходячи із цього, для планування майбутніх обсягів виробництва та оцінки реально можливої ситуації щодо стимулювання та збільшення кількості продажу як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках сьогодні досить важливо звертати увагу на галузеві показники продукування продукції машинобудівних підприємств. Через те аналіз сучасного стану та динаміки виробництва є актуальною темою для розуміння поточного потенціалу промислових підприємств, а також прогнозування майбутніх фінансових результатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Проблема розвитку діяльності машинобудівних підприємств присвячено значну кількість наукових публікацій, на які спирається автор та серед яких наукові праці таких учених, дослідників і економістів, як: М.О. Кривоконь [1], Х.О. Мандзіновська, [2], В.М. Марчеко, Н.М. Покровська [3], Н.Г. Пігуль, Є.І. Пігуль [4], С.В. Салоїд [5], В.В. Стадник, О.В. Головчук, Ю.О. Головчук [6], О.В. Шубна, А.С. Лозгунова [7].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Проте серед не виділених раніше частин загальної проблеми залишається здійснення сучасної характеристики стану виробництва продукції машинобудівних підприємств за умов, які ставить ринок, та відносин між суб'єктами господарювання у цілому. Також важливим є обґрунтування причин розбіжностей показників продукування продукції й обсягів її реалізації як на макро-, так і на мікрорівні.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Основною метою статті є здійснення характеристики та обґрунтування причин сучасного стану і динаміки виробництва продукції машинобудівних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сьогодні за умов інтенсивного співробітництва із зовнішніми ринками

ЄС та ратифікації поглибленої Угоди про Зону вільної торгівлі з Україною (ЗВТ+) для вітчизняних промислових підприємств досить важливо зосередити більше уваги на виробництві експортоорієнтованої продукції, яка буде здатна забезпечувати не тільки сталі позиції їхнього розвитку, а й конкурентні, прибуткові та відтворювальні. Не винятком є те, що сучасний товаровиробник, виділяючи значні фінансові ресурси на виробництво продукції, прагне отримувати прогресивну віддачу від її реалізації. При цьому такі процеси повинні вимірюватися як екстенсивною, так і інтенсивною траєкторією продукування. Через те слід уважати, що саме умови та правила ЗВТ+ дають низку можливостей для формування та зміцнення експортного потенціалу промислових підприємств, а також їхнього впливу на підвищення прибутковості, а саме: вільне акумулювання ресурсів із країн-партнерів ЄС; орієнтація на європейські та міжнародні стандарти; залучення іноземних експертів і технологів; створення спільних підприємств з об'єднаним капіталом; інвестування у наявні та нові промислові об'єкти.

Для України важливою стратегічною галуззю, яка володіє значним потенціалом для розвитку її промислової структури у цілому, є джерелом зростання ВВП, привертає увагу як вітчизняних, так і закордонних інвесторів, практиків та дослідників, є машинобудування.

Загалом у структурі галузей машинобудування нараховують понад 1 000 підприємств різних форм власності та виробничого призначення. Галузева структура машинобудування є досить різноманітною та включає низку різноспрямованих виробничих об'єктів, які володіють достатнім експортним потенціалом для соціально-економічного розвитку країни та окремого суб'єкта господарювання. Найбільш розвинутими галузями машинобудівної промисловості є важке транспортне, сільськогосподарське машинобудування, верстатобудування, приладобудування, радіотехнічне та електротехнічне виробництво устаткування й обладнання для інших галузей промислового комплексу.

Найбільші частки у структурі галузей машинобудування займають сільськогосподарське машинобудування (18,4%), автомобільна промисловість (14,7%), електротехнічна промисловість (13,7%), важке і транспортне машинобудування (12,3%), приладобудування та виробництво засобів автоматизації і керування

(8,2%), верстатобудування та інструментальна промисловість (8%). Меншою часткою характеризуються будівельно-шляхове та комунальне машинобудування (6,7%), хімічне та нафтове машинобудування (6,9%), машинобудування для легкої та харчової промисловості (5,5%), машинобудування для тваринництва та кормовиробництва (4,2%), енергетичне машинобудування (1,4%) [8].

Виходячи із цього, слід зазначити, що, ураховуючи різноманітність видової структури виробництва, машинобудівні підприємства володіють достатніми експортними можливостями для того, щоб не тільки продукувати продукцію на внутрішній ринок, а й спеціалізуватися на зовнішніх. Вітчизняні виробники галузі спроможні вільно диверсифікувати своє виробництво у напрямі запитів вітчизняних і закордонних замовників. Така діяльність охоплює подетальне виготовлення вузлів і комплектуючих, часткове та завершене виробництво устаткування, обладнання, машинерії, а також техніки господарського і побутового призначення.

Для детального аналізу стану розвитку машинобудівних підприємств спочатку необхідно звернути увагу на індекси виробництва їхньої продукції впродовж 2014–2018 рр. (табл. 1).

Згідно з табл. 1, слід зазначити, що впродовж періоду 2014–2018 рр. індекс виробництва продукції машинобудівних підприємств за своїм темпом зростання випереджає анало-

гічний показник по промисловості у цілому на 14,95%. Загалом індекси виробництва галузі переробної промисловості та промисловості до 2018 р. характеризуються додатною динамікою, а в 2018 р. є спадними. Якщо проаналізувати аналогічні показники в розрізі основних груп продукції машинобудування, слід зазначити, що найбільший відсоток зростання зафіксовано серед виробництва транспортних засобів (на 70%), виробництва комп'ютерів, електронної та оптичної продукції (на 27,98%) та виробництва машин і устаткування спеціального призначення (на 25,64%), а також іншого устаткування (на 116,46%).

Така тенденція свідчить про те, що разом із посиленням інтеграційних процесів машинобудівні підприємства здебільшого віддають перевагу виробництву тієї продукції, яка здатна посилити їх зближення з країнами близького і далекого зарубіжжя. Передусім це пов'язано з тим, що співпраця із СОТ, створення ЗВТ+ дали новий поштовх для вітчизняних виробників у напрямі розвитку послуг, комп'ютеризації, автоматизації та становлення довготривалих зв'язків. Головними передумовами цього є зростання попиту на якісне формування логістичних маршрутів постачання, залучення продуктів НТП та формування вітчизняної спеціалізації на основі підписання взаємовигідних зовнішньоторговельних контрактів із виробництва спеціального устаткування на замовлення.

Таблиця 1

Індекси виробництва продукції машинобудівних підприємств упродовж 2014–2018 рр., %

Показник/роки	2014	2015	2016	2017	2018	Темп зростання
Промисловість	89,9	87,0	102,8	100,4	101,6	113,01
Переробна промисловість	90,7	87,4	104,3	104,8	101,1	111,47
Машинобудування, крім ремонту та монтажу машин і устаткування	79,4	85,9	102,0	107,9	101,6	127,96
у т. ч.						
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	77,9	71,3	124,2	109,2	99,7	127,98
Виробництво електричного устаткування	0,0	89,8	100,9	97,5	82,5	70,82
Виробництво електродвигунів, генераторів, трансформаторів, електророзподільчої апаратури	116,5	91,0	104,9	95,0	69,9	60
Виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	88,7	87,5	102,3	106,6	103,3	116,46
Виробництво інших машин і устаткування спеціального призначення	86,6	76,8	109,6	116,6	108,8	125,64
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів	64,3	85,0	98,4	115,5	109,8	170,76

Джерело: складено автором на основі [9]

Порівнюючи динаміку виробництва промислової продукції та ВВП (табл. 2), виділимо те, що якщо звернути увагу на індекси фізичного обсягу ВВП, їхні темпи зростання впродовж аналізованого періоду становлять 110,6%, тоді як індекси дефлятора ВВП майже залишаються без змін – 99,57%. Це пояснюється тим, що, незважаючи на зростаючі показники виробництва промислової продукції у цілому та галузі машинобудування зокрема, для вітчизняних виробників досить не просто здійснювати процеси продукування за сучасних умов інтеграційних процесів, кризових явищ, нестабільності валютних курсів та конкуренції. Оскільки дефлятор ВВП показує зміни фізичного обсягу виробництва, проте скоригованого на рівень інфляції, слід зробити висновок, що з кожним роком господарська діяльність та процеси продукування потребують більшого залучення коштів для їх організації, купівлі ресурсів та реалізації. Подорожчання виробництва є негативним чинником зниження та виникнення дисбалансу у зростанні прибутковості підприємств і промисловості у цілому.

Проаналізувавши індекси виробництва продукції та індекси-дефлятори ВВП, слід додати, що, незважаючи на те що темпи зростання продукції машинобудівних підприємств в 2018 р. мають спадний характер, обсяги її реалізації мають досить позитивну динаміку до зростання (табл. 3). Найбільші обсяги реалізації продукції впродовж 2014–2018 рр. зафіксовано у виробництві автотранспортних засобів (188,54%), електричного устаткування (174,65%) та машин і устаткування не віднесених до інших угруповань (174,04%). Загалом темпи обсягів реалізації продукції машинобудівних підприємств випереджають аналогічні показники по промисловості на 3,09% і становлять 178,66%.

Згідно з табл. 2 та 3, зазначимо, що якщо індекси виробництва для продукції електричного устаткування, електродвигунів, генераторів, трансформаторів, електророзподільчої та контрольної апаратури за їхніми темпами зрос-

тання є спадними, то обсяги реалізації даних видів продукції підвищуються. Це можна пояснити тим, що велика кількість машинобудівних підприємств поряд зі своїм власним виробництвом, налагоджуючи партнерство з контрагентами зовнішнього ринку, імпортує готові вузли та елементи для зборки продукції машинобудування на внутрішньому ринку. Зазвичай якщо кінцевий етап продукування відбувається всередині структури вітчизняного виробничого циклу, то комплектуючі елементи готових виробів за своїм походженням відносяться до виробників відомих брендів. Переважно така діяльність стосується програм розвитку регіональних кластерів, давальницьких схем виробництва, створення спільних підприємств.

Разом із тим однією з вагомих причин розбіжностей індексів виробництва окремих видів продукції машинобудівних підприємств та обсягів їх реалізації також є те, що переважна кількість підприємств у попередніх періодах вклала кошти у товарно-матеріальні запаси та готову продукцію, яка буде реалізована тільки у майбутніх періодах. Не винятком є й те, що для переважної кількості продукції машинобудівних підприємств необхідно проходити внутрішній тест діагностики та контролю, що може відтермінувати періоди постачання і, відповідно, реалізації.

Іншою вагомою причиною зазначених розбіжностей є те, що в контрактних зобов'язаннях виробників та торговельних контрагентів періоди виробництва продукції та терміни реалізації всієї партії можуть розходитися. Це ґрунтується на тому, що, згідно з технологією продукування, частина партії продукції буде вироблена в поточному періоді, а інша – у майбутньому. Проте, відповідно до кількості, яка передбачена контрактом, уся партія продукції може бути реалізована лише впродовж конкретного терміну, який прописується у розділі «поставка та транспортування».

Також подібна тенденція динаміки показників притаманна для виробництва і реалізації

Таблиця 2

Динаміка виробництва промислової продукції та ВВП упродовж 2014–2018 рр., %

Роки/ показник	Індекси фізичного обсягу	Індекси- дефлятори	Промисло- вість	Переробна промисло- вість	Машино- будування, крім ремонту та монтажу машин і устаткування
	Валовий внутрішній продукт	Валовий внутрішній продукт			
2014	93,4	115,9	89,9	90,7	79,4
2015	90,2	138,9	87,0	87,4	85,9
2016	102,4	117,1	102,8	104,3	102,0
2017	102,5	122,1	100,4	104,8	107,9
2018	103,3	115,4	101,6	101,1	101,6
Темп зростання	110,6	99,57	113,01	111,47	127,96

Джерело: складено автором на основі [9]

Таблиця 3
Обсяги реалізації продукції машинобудівних підприємств упродовж 2014–2018 рр.

Показник/роки	2014		2015		2016		2017		2018		Темп зростання, %
	млн.грн.	%	млн.грн.	%	млн.грн.	%	млн.грн.	%	млн.грн.	%	
Промисловість	1428839,1	100	1776603,7	100	2158030,0	100	2625862,7	100	2508579,5	100	175,57
Переробна промисловість	903735,3	63,3	1139213,2	64,1	1312729,0	60,8	1627504,3	62,0	1636893,0	65,25	181,13
Машинобудування, крім ремонту та монтажу машин і устаткування	101924,7	7,1	115261,7	6,5	131351,8	6,1	168281,9	6,4	182103,1	7,26	178,66
У т. ч.											
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	8133,4	0,6	8772,9	0,5	12366,1	0,6	13783,3	0,5	13046,5	0,52	160,41
Виробництво електричного устаткування	21005,7	1,5	24038,5	1,3	26594,6	1,2	32986,9	1,2	36686,1	1,46	174,65
Виробництво електродвигунів, генераторів, трансформаторів, електророзподільчої та контрольної апаратури	4268,72	0,3	4760,6	0,27	5370,76	0,25	6280,63	0,24	6624,5	0,26	155,19
Виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	33524,8	2,3	41998,0	2,4	50105,3	2,3	59767,7	2,3	58347,8	2,33	174,04
Виробництво інших машин і устаткування спеціального призначення	12967,1	0,91	13316,45	0,75	14990,3	0,69	17681	0,67	18173	0,72	140,15
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів	39260,8	2,7	40452,3	2,3	42285,8	2,0	61744,0	2,4	74022,7	4,52	188,54

Джерело: складено автором на основі [9]

промислової продукції машинобудівних підприємств Хмельницької області (табл. 4). Якщо проаналізувати індекси виробництва галузі на рівні регіону впродовж 2014–2018 рр., слід виділити те, що темпи зростання продукції машинобудування характеризуються спадним характером і становлять 98,43%, тоді як аналогічний показник по переробній промисловості є додатним (115,57%), а по промисловості у цілому – нижчий на 1%.

Якщо звернути увагу на відхилення індексів виробництва продукції машинобудівних підприємств регіону від фізичного обсягу ВВП (табл. 4), важливо підкреслити, що впродовж 2017–2018 рр. зазначені показники є від'ємними як для підприємств галузі, так і по промисловості у цілому. Передусім така тенденція свідчить про

те, що обсяги виробництва продукції машинобудування в аналізованій період мають спадний характер, проте темпи зростання її реалізації зросли на 113,74% (табл. 5).

На нашу думку, для промислових виробників машинобудівних підприємств Хмельницької області така динаміка зумовлена двома основними причинами:

1. По-перше, для уникнення впливу кризових трансформацій, підприємства галузі за допомогою диверсифікації виробництва намагаються покрити втрати від зменшення обсягів продукції та вийти на більш прибутковий рівень. Це пояснюється тим, що з використанням нових методів проникнення на закордонні ринки ЄС на основі ЗВТ+ невід'ємними складниками операційної діяльності та ЗЕД підприємств є надання

Таблиця 4

Індекси виробництва промислової продукції машинобудівних підприємств Хмельницької області впродовж 2014–2018 рр., %

Показник/роки	2014	2015	2016	2017	2018	Темп зростання
ВВП (індекс фізичного обсягу)	93,4	90,2	102,4	102,5	103,3	110,6
Промисловість						
Україна	89,9	87,0	102,8	100,4	101,6	113,01
Хмельницька обл.	97,8	95,7	104,7	101,6	95,3	97,44
Відхилення від загального обсягу	7,9	8,7	1,9	1,2	-6,3	-
Відхилення від фізичного обсягу ВВП	4,4	5,5	2,3	-0,9	-8	-
Переробна промисловість						
Україна	90,7	87,4	104,3	104,8	101,1	111,47
Хмельницька обл.	89,3	88,0	101,4	106,9	103,2	115,57
Відхилення від загального обсягу	-1,4	0,6	-2,9	2,1	2,1	-
Відхилення від фізичного обсягу ВВП	-4,1	-2,2	-1	4,4	-0,1	-
Машинобудування, крім ремонту та монтажу машин і устаткування						
Україна	79,4	85,9	102,0	107,9	101,6	127,96
Хмельницька обл.	95,4	97,6	90,3	95,2	93,9	98,43
Відхилення від загального обсягу	16	11,7	-11,7	-12,7	-7,7	-
Відхилення від фізичного обсягу ВВП	2	7,4	-12,1	-7,3	-9,4	-

Джерело: складено автором на основі [9; 10, с. 271–277]

Таблиця 5

Обсяги реалізації продукції машинобудівних підприємств Хмельницької області впродовж 2014–2018 рр.

Роки/показник	Обсяги реалізованої продукції			
	Україна		Хмельницької обл.	
	млн.	%	млн.	%
2014	1428839,1	100	19999,2	1,4
2015	1776603,7	100	27055,3	1,5
2016	2158030,0	100	33967,9	1,6
2017	2625862,7	100	40169,1	1,5
2018	2508579,5	100	42746,9	1,7
Темп зростання, %	175,57	-	213,74	-

Джерело: складено автором на основі [9; 10, с. 226–269]

виробничих послуг та запуск часткового виробничого циклу.

2. По-друге, нестабільність курсових різниць та коливання валютних інтервенцій негативно впливають на закупівлю ресурсів та організацію виробництва, оскільки воно стає більш дорожчим, аніж у попередньому періоді. Як результат, для підприємств не є рентабельним виробництво великих партій продукції, особливо тоді, коли її собівартість є значно вищою порівняно з низьким лімітом формування ціни.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, виходячи з проведених досліджень, слід зазна-

чити, що для підвищення обсягів виробництва продукції для машинобудівних підприємств важливо поряд із зовнішніми ефектами впливу ринкової ситуації на стан їхньої господарської діяльності враховувати й особливості збалансування витрат на продукування партії у цілому чи одиниць виробів окремо. Це, передусім, дасть змогу вивільнити додаткові кошти та підвищити резерви збільшення ціни. Як результат, це сприятиме підвищенню додатних результатів без стійкого зростання обсягів виробництва, які зумовлюють кризові трансформації, подорожчання ресурсів, нестабільність курсових різниць та складність зайняти впевнені позиції у своїй спеціалізації.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Кривоконь М.О. Машинобудування України: стан, динаміка та перспективи розвитку з використанням ефективних концепцій антикризового управління. *Інтелект XXI ст.* 2016. № 5. С. 182–186.
2. Мандзіновська Х.О. Комплексний підхід до аналізу та оцінки фінансово-економічної діяльності підприємств машинобудування. *Бізнес Інформ.* 2015. № 2. С. 156–161.
3. Марченко В.М., Покровська Н.М. Оцінювання інтенсифікації діяльності підприємств машинобудування: прикладний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2017. Вип. 16. Ч. 2. С. 15–20.
4. Пігуль Н.Г., Пігуль Є.І. Сучасний стан та перспективи розвитку машинобудівного комплексу України. *Економіка та суспільство.* 2018. № 15. С. 444–449.
5. Салоїд С.В. Внутрішні передумови формування економічної безпеки підприємств машинобудування. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».* 2018. № 15. С. 208–218.
6. Стадник В.В., Головчук О.В., Головчук Ю.О. Стан і чинники економічної динаміки підприємств машинобудування України. *Проблеми економіки.* 2017. № 2. С. 140–148.
7. Шубна О.В., Лозгунова А.С. Сучасний стан, проблеми і перспективи розвитку машинобудівного комплексу України. Зовнішньоекономічна діяльність у структурі доходів держави. *Научный вестник ДГМА.* 2017. № 3(24Е). С. 153–158.
8. Машинобудування України. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Машинобудування_України (дата звернення: 20.04.2019).
9. Індеси промислової продукції за видами діяльності за 2013–2018 рр. ВВП у 1990–2017 рр. ВВП у 1990–2017 рр. Зміна дефлятора валового внутрішнього продукту у 2018 р. Зміна дефлятора валового внутрішнього продукту у 2018 р. Обсяг реалізованої промислової продукції (товарів, послуг) за видами економічної діяльності у 2010–2018 рр. URL: www.ukrstat.gov.ua. (дата звернення: 20-27.04.2019).
10. Статистичний збірник «Регіони України». Ч. II / за ред. І.Є. Вернера. Київ : Державна служба статистики України, 2018. 682 с.